

УДК 37:378:82(061.8)

Н. Я. Савіцкая, старшы выкладчык (БДТУ)

ПРЫЯРЫТЭТЫ ВЫХАВАННЯ ГАРМАНІЧНА РАЗВІТАЙ АСОБЫ НА ПРЫКЛАДЗЕ ДЗЕЙНАСЦІ ЛІТАРАТУРНАГА КЛУБА «ВЕТЛІЦА»

Прадстаўлены артыкул прысвечаны прыярытэтам выхавання гарманічна развітай асобы на прыкладзе дзейнасці літаратурнага клуба «Ветліца», які працуе ў БДТУ больш за 15 гадоў. Аўтар дае агульную карціну кірункаў творчай працы ў клубе. Адмысловая ўвага звяртаецца на выхаванне патрыятызму, талерантнага стаўлення да людзей старэйшага пакалення, на духоўна-маральнае, эстэтычнае, моўнае развіццё асобы. У якасці ілюстрацыі разглядаюцца тэмы прыведзеныя цытаты з вершаў розных аўтараў, апублікаваных у сёмым літаратурна-мастацкім альманаху «АВЕ», выдадзеным у БДТУ у 2012 г.

The article dwells upon the priorities in training of harmonically developed personality on the example of literary club «Vetlitsa» existing at BSTU more than 15 years. The author highlights the main trends of creative work in the club. A particular attention is paid to patriotic education, tolerance to older people as well as to spiritual, moral, aesthetic and linguistic education of personality. As an illustration of the topic being under discussion the article demonstrates quotations of poems by various authors published in the seventh literary miscellany «AVE», issued at BSTU in 2012.

Уводзіны. Вядома, што кожны чалавек ёсць тое, што дала яму прырода ад нараджэння, улічваючы ўмовы пражывання і выхавання. Атрымліваючы вышэйшую адукацыю, шматлікія студэнты імкнуцца самастойна ўдасканалвацца, пазнаваць сусвет і сябе ў сусвеце, развіваць свае здольнасці, шукаць аднадумцаў, блізкіх па інтарэсах людзей. Тыя, хто любяць прыгожае пісьменства, пішуць вершы і праязныя творы, спрабуюць рабіць мастацкія пераклады, змогуць знайсці блізкіх па творчасці людзей ў літаратурным клубе «Ветліца», які працуе ў БДТУ 15 год. Па выніках разнастайнай дзейнасці клуба выдаецца літаратурна-мастацкі альманах «АВЕ», які мае і другую назву, якую можна прачытаць як «Адраджэнне. Вера. Еднасць». Выдадзена 7 нумароў альманаха, у якіх надрукаваны творы рознай тэматыкі і розных жанраў звыш 500 чалавек. Звяртаючыся да тэмы выхавання гарманічна развітай асобы, прааналізуем некаторыя паэтычныя творы аўтараў сёмага альманаха, які выйшаў з друку ў 2012 годзе і змяшчае творы 69 аўтараў. У гэтых творах, на нашу думку, шматбакова адлюстравана сённяшняе жыццё, пачуцці і памкненні маладых людзей.

Асноўная частка. У клуб кожны прыходзіць са сваімі думкамі, перажываннямі, бачаннем і разуменнем свету, з набалелым, жадамым або страчаным, са смуткам або з радасцю.

Калі чалавек гатовы вынесці сваю творчасць на прысуд іншых, значыць, ён лічыць, што яго варта паслухаць, сам гатовы выслухаць прысутных і, як губка, убірае тое, што ад душы прапаваюць члены клуба. Адбываецца тэматычнае, эмацыянальнае, вобразнае, эстэтычнае, лексічнае, моўнае ўзбагачэнне асобы, яе гарманізацыя. І тут важны не столькі ўзрост, колькі адкрытасць душы, гатоўнасць чалавека да ўспрыняцця новага, прыгожага, цікавага да думак і памкненняў іншых людзей.

У клубе судакранаюцца сваёй творчасцю людзі розных узроставых катэгорый і сацыяльнага статусу. Можна сказаць, што адбываецца сувязь пакаленняў, узаемнае ўзбагачэнне вопытам, мудрасцю, з аднаго боку, і імпульсам, новым свежым поглядам на жыццё і падзеі – з другога. Хоць вядома, што кожнае новае пакаленне робіць новы крок наперад, тым самым робячы немагчымым існаванне поўнага паразумення паміж бацькамі і дзецьмі, паміж старым і новым.

Сучасную моладзь называюць пакаленнем *next*, што ў перакладзе з англійскай азначае *наступны*. Пакаленне ідзе наперад, таму ідэалы моладзі адрозніваюцца ад бацькоўскіх. Зараз моладзь не жадае быць падобнай да каго-небудзь, бо ў большасці сваёй лічыць, што не існуе людзей ідэальных, а быць падобным да чалавека з недахопамі не хоча. Таму лічыць за лепшае ўдасканалваць сябе і шануе сваю індывідуальнасць. І гэтак сённяшняе пакаленне – будучыня свету. Каб гэты свет існаваў далей, варта рабіць ўсё неабходнае, каб моладзь стварала, ўдасканалвала і ўмацоўвала свае ідэалы і не адыходзіла ад іх, не страціла імкнення да свайго развіцця. Сустрэчы ў клубе з людзьмі старэйшага пакалення і іх творчасцю спрыяюць выхаванню талерантнасці да гэтых людзей, павягі да іх жыццёвага лёсу, паразумення.

На думку многіх, моладзь дэградуе. Інтэрнэт, вялікая колькасць не зусім станоўчых каналаў на тэлебачанні – усё гэта не дапамагае моладзі развівацца, а наадварот, адсутнасць яркіх станоўчых вобразаў, прыгожых узаемаадносін нясе расчараванне ў жыццё, недавер да людзей, часта фарміруе жорсткасць, сее ў душы злосць.

Сённяшняе зло не заўсёды можна зразумець. Яно ўзнікае раптам, без бачнай прычыны. Можна сказаць, што сёння светам кіруе незнішчальнае зло, якое ператварае людзей у марыянетак,

якія не бачаць загану ў тым, каб рабіць зло, а іншыя нават не задумваюцца, што яны робяць – дабро ці зло. Лесвіцца быцця, закліканая імкнучца ў неба, да Горніх вяршынь, вядзе ўніз, у антысвет. Душамі многіх людзей авалодваюць злыя думкі, якія ўсяляюцца ў іх цішком і міжволі. І нават той, хто застаецца сацыяльна актыўным, свае адносіны з навакольнымі людзьмі выстройвае не з любові да іх, а з нелюбові. Можна сказаць, што ўсе гэтыя асобы адзначаны адной якасцю – пачуццём адзіноты, паколькі не адчуваюць праяўленай да іх цікавасці і, мабыць, не спадзяюцца, што да іх нехта можа паставіцца з любоўю і зацікаўленасцю.

Некаторыя аўтары бачаць зло і ў свеце, і ў сабе, задумваюцца, ці ёсць магчымасці ў чалавека нешта ў сабе змяніць дзеля таго, каб стаць лепшым, каб паслаць дабрыву ў наваколле і каб атрымаць яе ў адказ. Некаторыя ж жывуць напружаным душэўным жыццём, і іх энергія можа быць скіравана на карысць грамадства або на самацвярджэнне ў грамадстве. Тыя, хто змагаюцца са злом, вырастаюць як асоба. Аптымізму дадаюць радкі з вершаў членаў клуба: «*Крыўду і злосць перамеле жыцця жорсткі млын*», – піша студэнтка 5-га курса Таццяна Мянцялава. А студэнтка 4-га курса Вольга Адамовіч сцвярджае: «*У віры дзён калупаць не змагу, / Бо дзесьці стогне, крычыць сумленне, / І зноў устану, і зноў упаду, / Але з надзеяю на збаўленне*». Упэўнены ў сваіх сілах у барацьбе са злом аспірант Міхаіл Дзядзенка: «*Не сломать меня судьбе, / Я пройду и через тьму*». А выпускніца Вікторыя Татарчанка дае парад, як пазбавіцца ад зла: «*Согрев других теплом, никогда не заболеешь одиночеством и злом*» [1].

Творы аўтараў клуба «Ветліца» дазваляюць гаварыць пра разнастайнасць і шматлічнасць аўтарскіх інтарэсаў, пра разнастайнасць эстэтычных і этычных пазіцый, стылёва жанравае багацце, шырокі тэматычны дыяпазон.

Тэмы кахання і звязаныя з ім тэмы вернасці і здрады, бацькоў і дзяцей, чалавечай адзіноты і людскай еднасці, п'янства, пошласці, маральнай разбэшчанасці, чалавечнасці, радаводнага дрэва чалавека, будучыні чалавецтва прыцягваюць увагу сваёй шматграннасцю. Можна адзначыць, што ў кожнага аўтара свой жыццёвы вопыт, тэмперамент, светапогляд, глыбіня адукацыі і культурны дыяпазон, закладзены бацькамі, школай, навакольным асяроддзем, СМІ.

Ёсць творы, у інтанацыях якіх гучыць хрысціянскае спачуванне і шкадаванне чалавека, якому так нялёгка жывецца ў сённяшнім апакаліптычным свеце. І аўтары вераць ў Бога, спадзяюцца на яго дапамогу і ласку, але чалавеку самому трэба зрабіць першы крок насустрач, пра што і сцвярджае Вольга Адамовіч: «*Бог нас шукае, нас ён чакае, / А часта проста насустрач бяжыць*».

Калі чытаеш вершы маладых, узнікае адчуванне, што многім удаецца стварыць пэўнае паэтычнае поле, у якое можна акунуцца: акунуцца ў стыхію маладосці з яе пошукамі сябе і свайго шляху, з яе жаданнем унутранага разнаволення, з непрыкаянасцю і прагай кахання. «*Не ослабеюць руки-крылы каханне наше трымаць*», «*з нябёсаў улюбёнымі вачамі глядзіць на закаханых Бог*», – піша Святаслаў Філатаў. «*Я чытаю цябе па вачах: па-другому чытаць немагчыма*», – канстатуе Юлія Швайкоўская. «*Ты знайдзі мяне ў натоўпе шалёным, правядзі мяне цераз шлях ў зорах*», – звяртаецца да люблага Ганна Кулікова. Іншыя адчуванні у Паліны Кузьміцкай: «*Я – дочка сотни противоречий, а можно... просто любовь*», «*Я не знала, что так легко научиться летать без крыльев*». Кацярына Цітова: «*Няхай сябрамі зваць не адважуся, усё адно за іх аддам жыццё*», «*Ты ёй абяцаў бесконечно любить, но словами лишь всё и осталось*», «*Две души так в одну и не слились и теперь обездушена я*». А Міхаіл Дзядзенка сцвярджае, што «*выше птиц и богов лишь вера в любовь*». Сяргей Мацін лічыць, што «*не кіламетры робяць межы, а нелюбоў*».

Важным складнікам гарманізацыі асобы з'яўляецца выхаванне ўмення бачыць, разумець і адчуваць прыгожае. Эстэтычная прырода чалавека ўвогуле – здольнасць бачыць і адчуваць прыгожае і проста патрэба ў характэве, бо, як сцвярджаў З. Бядуля, «*характэро – маці жыцця, кіраўніцтва дабра і праўды*» [2].

Творы розных аўтараў, якія гучаць падчас прэзентацый або друкуюцца ў альманахах «АВЕ», успрымаюцца з цікавасцю і прытоеным чаканнем новага вобраза, слова, фразы, дэталі, метафары, раскрыцця сэнсу чалавечага быцця, узаемаадносін. Акрамя ўсяго іншага – гэта чужы вопыт. А нам часта не хапае для роздуму і ўспрыняцця жыцця чужога вопыту. Не ведаць думак і памкненняў іншых – гэта ўсё роўна як жыць сіратой. А з твораў іншых аўтараў кожны вынесе штосьці важнае для сябе. Адзін чалавек, як бы актыўна ён ні жыў, ніколі не зможа ўбачыць, зведаць, адчуць, спазнаць ўсю разнастайнасць свету. У любой творчай асобы заўсёды шмат пытанняў, на якія яна шукае адказ. І калі знойдзецца адказ на пытанне, калі ўбачыш аўтарскую знаходку ў слове, пастаўленым у пэўны кантэкст, калі ўспрымеш тактоўную парад, вопыт другога чалавека, то ён акрыляе, дадае аптымізму, гарманізуе асобу, ураўнаважвае яе, узбагачае і лекуе.

Важнае месца ў дзейнасці клуба займае эстэтычнае выхаванне. Прыгажосць адыгрывае вядучую ролю ў самарэгуляцыі ўнутранага свету асобы, складаючы сутнасць сэнсавай напоўненасці чалавечага быцця. Ачышчаючы ад адмоў-

ных эмоцый, яна пазітыўна ўздзейнічае на фарміраванне аптымістычнага светаўспрымання.

Развіваючы, удасканалюючы эстэтычныя здольнасці, творчая асоба займаецца складанай унутранай працай у сваёй душы – яна культывуе эстэтычнае пачуццё, самаствараецца, самавыхоўваецца, працуючы на творчасць. Можна сказаць, што асоба нараджаецца і развіваецца праз усведамленне эстэтычнага патэнцыялу рэчаіснасці і ўласных творчых здольнасцей. І можна сказаць: «Улыбнись – как магнит ты притянешь улыбки, / Невозможное станет прекрасным возможным, / Тебя ждут миллионы солнечных дней», «Я поверила в солнце, не видя его, / И оно из-за тучи мне улыбнулось», – так і хочацца ўсміхнуцца, прачытаўшы гэтыя радкі Юліі Кірылавай. Прыгажосцю і філасафічнасцю напоўнены радкі ветэрана працы Галіны Лукшы, якая з здавальненнем выступае ў студэнцкай аўдыторыі, дэманструючы багацце і пражосць беларускай мовы: «Блукае поўня па кватэры, / Пяшчоту сазывае», «Бель разлажылася на краскі, / Як векавечнасць на імгненні, / Як дабрыня людзей на ласкі, / Як народ на накаленні, / Як фантазія на казкі, / Як ідэя на памкненні». Студэнтка Вераніка Страковіч, адзначаючы, што «мы – частка огромнейшего мира», што «жизнь бывает наша тоньше волоса», сцвярджае: «Ведь чудеса приходят к тем, / Кто верит в них и говорит об этом всем», «Кто-то сам своим силам удивится», і запрашае: «Поднимись наверх и ощути свободное / Чувство красоты и небо непреклонное».

У кожным чалавеку трэба шукаць і знаходзіць чалавечае, гуманнае. Гуманізацыя – гэта даволі сур'ёзная праблема ва ўмовах, калі ўсё большыя абароты набірае тэхніцызм. У тэхнічнай ВНУ тым больш актуальна разумець, што вельмі важна развіваць маральна-этычныя і эстэтычныя пачаткі ў маладых чалавеку, выходзячы не толькі спецыяліста, але і гарманічна развітую асобу, чаму спрыяе дзейнасць клуба.

У наш поўны выклікаў час беларускі вучоны Пётр Нікіценка распрацаваў мадэль станаўлення наанасфернага грамадства як новай светапогляднай канцэптуальнай парадыгмы жыццядзейнасці чалавека ў імя захавання духоўна-маральнай гармоніі і развіцця самога чалавека, прыроды, грамадства і Космасу ў ХХІ ст. Ён лічыць, што тэхнагеннае развіццё цывілізацыі разам з іншымі наступствамі прывяло да крызісу духоўнасці чалавека, і выжыванне цывілізацыі, захаванне біясферы магчыма толькі пры ўмове гарманізацыі ўзаемаадносін чалавека, грамадства і прыроды, дзе «каштоўнасцю і самакаштоўнасцю грамадскага ўзнаўлення становяцца Чалавек і Прырода... пры захаванні сваёй натуральнай гістарычнай, духоўнай і матэрыяльнай культуры»,

прычым адзначае, што духоўныя якасці ў параўнанні з матэрыяльнай культурай вечныя [4].

І сапраўды, пераадоленне пагроз стабільнаму існаванню чалавецтва магчыма на аснове гуманістычнай пераарыентацыі развіцця чалавека і соцыуму. Важным механізмам пры гэтым выступае мэтанакіраванае фарміраванне ў моладзі гуманістычнага светапогляду, якое «павінна быць заснавана на ведах пра чалавечае ў чалавеку, і патэнцыяле чалавека (фізічным, псіхічным, духоўным) і сродках узыходжання да Яго, спецыфічным становішчы чалавека ў свеце і яго адказнасці за захаванне жыцця ў Сусвеце» [5]. Сістэмаўтваральным элементам гэтага працэсу з'яўляецца рэалізацыя патрэбнасці чалавека ў вызначэнні сэнсу свайго існавання і прызначэння. Варта адзначыць, што кожны шукае адказы на пытанні, якія ён ставіць сабе сам і якія яму ставіць жыццё, і імкнецца знайсці правільны адказ і зрабіць правільны выбар у залежнасці ад прыхільнасцей, маральна-эстэтычных установак, ступені адукаванасці і валявога фактару.

Аналізуючы творы аўтараў апошняга выпуску альманаха, бачым, што на шляху маладых людзей паўстае шмат цяжкасцей і выпрабаванняў, якія яны пераадоляюць, дзівяцца сваім сілам, з аптымізмам глядзяць у будучыню, прапануючы свае рэцэпты гармоніі асобы, соцыуму, свету: «Сильный всегда впереди, / А слабый ищет оправданье» (Мікалай Вырко); «Хочу быть голодным всегда, а не сытым», «Не хочу быть ручьём, что впадает в болото», «Необходимо в едином пространстве / Вырастить новых счастливых людей» (Анатоль Касянчук); «Того, кто молчит – забывают, / А кто говорит, того бьют», «Горад сонца і горад агню, / Горад, што перайначвае сэрцы, / У далікатным маўчанні стаю, / Каб пачуць, як жыццё яго б'еца», «Век неизвестный, непонятный, / Волнует многих он людей» (Аляксандр Астапчык); «Заўсёды казка – гэта немагчыма» (Люсіне Аруцюнян); «Не каждому дано понять, / Что зримо в нём, и то, что мир скрывает» (Васіль Васільцоў); «Эта жизнь что-то да значит, / Просто умеи разгадать загадку», «Я хочу белорусского неба, / Чтобы рот расплывался в улыбке» (Паліна Вілава); «Пламя и лёд не обвенчать, / Добрым для всех не стать», «Душа и плоть – огонь и лёд, / У них свой путь – идти вперёд» (Міхаіл Дзядзенка); «Что мы считаем мгновеньем, / Есть бесконечности звон» (Аляксандр Кабайла); «Ведь деньги важны, но еще для успеха / Нужна голова, на плечах голова...», «Толькі ў руху існуе жыццё, / Толькі ён ратуе ад знікнення», «Шматзначнасць нашага жыцця / Нам ёсць крыніцай невычэрпнай» (Сяргей Мацін); «Сумленне – духу ўладар» (Галіна Лукша); «Калі ёсць, што сказаць – не маўчы!»,

«*Не пачуеш у маўчанні хлусні*» (Таццяна Мянйлава); «*Я молча гаворю, недвижимо творю / И мир вокруг себя меняю*» (Кацярына Ціханкова); «*А на небе анёл мой дзівіцца: / Я здолена ўзысці / Па прыступках крывавых на мыліцах*» (Юлія Швайкоўская).

Што да патрыятычнага выхавання, то ў сучасных умовах гэта даволі складаны працэс, у якім важна звярнуць увагу на сям'ю, на пачуццё прыналежнасці да свайго роду, усведамленне сябе як прадаўжальніка сям'і, карані якой знаходзяцца ў далёкім мінулым. Патрыятычнае выхаванне немагчыма без паважлівых адносін да малой радзімы, да традыцыйных духоўных каштоўнасцей, без грамадзянскай пазіцыі, моўнай культуры асобы, без ведання роднай мовы і паважлівых да яе адносін. У клубе шмат студэнтаў, у якіх сфарміравана пачуццё патрыятызму. І яны самі прамаўляюць пра любоў да маці, бацькі, бабулі, дзядулі, да дзяцей, братоў і сясцёр, мараць пра шчаслівую будучую сям'ю, утульны дом, шукаюць свайго адзінага – аднадумца, сябра, каханага, будучага бацьку будучых дзяцей. Добра, калі яны прамаўляюць пра сямейныя каштоўнасці і традыцыі, паказваючы свае адносіны, свае веды і даючы прыклад тым, хто па нейкіх прычынах гэтага вопыту і ведаў пра сям'ю не мае. Некалькі радкоў з сёмага альманаха для прыкладу: «*Дзіця ўдыхае і ціхенька спіць, / Даверыўшы маці жыццё, / Яна ж як анёлак стаіць, / Ахоўвае сна забыццё*» (Вольга Адамовіч); «*Любіце маму, шануйце яе, / Кажыце ёй словы любові свае*» (Дзмітрый Думны); «*Дзяціны смех – вада на промні*» (Галіна Лукша).

Сапраўдны патрыятызм не можа быць іншамоўным. Каб абудзіць яго, падчас Вялікай Айчыннай вайны нават цэнтральная савецкая газета «Правда» змясціла ў першыя дні вайны верш Якуба Коласа без перакладу. Партызанскія газеты і лістоўкі таксама ў большасці былі беларускамоўнымі.

Мы ведаем, што наша мова нясе ментальнасць высокай культуры, і менавіта актыўныя носьбіты беларускай мовы з'яўляюцца асноўнымі стваральнікамі беларускай культуры і мастацтва. Дарэчы, беларуская мова і беларуская паэзія – адны з самых мілагучных і прыгожых у свеце, а нашу Беларусь называюць краінай паэтаў. Мабыць, гэта сапраўды так, калі толькі ў БДТУ столькі паэтаў знайшлося, лепш сказаць – праявілася, бо дакладна вядома, што пішуць вершы значна больш студэнтаў. Вось некалькі радкоў, прысвечаных Беларусі і тэме Вялікай Айчыннай вайны. Варта адзначыць, што шосты выпуск альманаха (у дзвюх кнігах) цалкам складаецца з твораў ваеннай тэматыкі. «*Все зовут её войной, но только знай, / Что даже ей не удалось / Тех, кто сражался за люби-*

мый край» (Валерыя Крукава); «*Я иду по кварталам, выросшим / На костях, обточенным временем, / И врастаю затоптанным семенем, / У дороги времён выпавшим*» (Аляксандр Холадаў); «*Прыгожая наша краіна / Абняць, прыгарнуць бы, схавацца б у ейных палёў канюшыны*» (Таццяна Мянйлава); «*Ужо колькі згінула прарокаў, / Каб даказаць, што беларус абраны Богам / Для святасці, да справядлівасці і міру*» (Святаслаў Філатаў); «*Найлепшыя ў свеце, на цэлай планеце Бацькава слова, матчына мова!*» (Марыя Ціхановіч); «*Ганаруся я мовай пявучай, / Бусел крылы над ёй уздымае. / І завецца яна беларускай, / Мовай роднага краю*» (Ірына Шаркель); «*І вецер кліча зноў у наваколле, / Дзе час і мара ткуць паркаль*» (Юлія Шэмель).

Заклучэнне. Прыярытэтамі выхавання гарманічна развітай асобы ў літаратурным клубе «Ветліца» з'яўляецца ўвага і павага да чалавека, развіццё здольнасцей, пошукі эстэтычнага ідэалу, моўнае развіццё і ўдасканаленне асобы. Гэта і духоўна-маральнае, і грамадзянска-патрыятычнае выхаванне. Вынікам гэтай працы з'яўляюцца выдадзеныя зборы лепшых літаратурных твораў, падрыхтаваныя камп'ютарныя зборнікі ўласных твораў студэнтаў, удзел у выставах, літаратурных і навуковых конкурсах, удзел у літаратурных вечарынах, сустрэчах з пісьменнікамі, у акцыях для ветэранаў, выступленні на шматлікіх сустрэчах у студэнцкіх групах, школах, на канцэртах.

Гарманізацыя асобы адбываецца праз раскрыццё душы, праз абмен творчым і жыццёвым вопытам, эмоцыямі, новым бачаннем свету, праз узбагачэнне асобы разнастайным вопытам іншых людзей (жыццёва-падзейным, эмацыянальным, эстэтычным), узвышэнне словам, характэрам і любоўю праз сувязь пакаленняў, праз разуменне неабходнасці пераймання вопыту, традыцый, глыбіннага сэнсу жыцця, вечнага таго стрыжня, на якім трымаецца свет веры, добра, любові, ахвярнасці, сяброўства, спачування і ўзаемадапамогі.

Літаратура

1. АВЕ (Адраджэнне. Вера. Еднасць): літ.-маст. альб. / склад. Н. Я. Савіцкая. – Мінск: БДТУ. – Вып. 7. – 2012. – 285 с.
2. Бядуля, З. Збор твораў: у 5 т. Т. 5 / З. Бядуля. – Мінск, 1989. – 394 с.
3. Никитенко, П. Г. В поисках планетарной гармонии / П. Г. Никитенко // Беларуская думка. – 2012. – № 12. – С. 29.
4. Позняк, А. В. Формирование у учащихся навыков созидательного преобразования себя и действительности / А. В. Позняк // Адукацыя і выхаванне. – 2012. – № 12. – С. 37.

Пастуніў 12.03.2013